

ADALÉKOK A XVI. SZÁZADI EGRI REFORMÁCIÓHOZ

DR. NAGY JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1977. október 1.)

Szinte teljesen ismeretlen még szaktudományi berkekben is, hogy a XVI. század nagy szellemi áramlata a reformáció, sőt annak több változata jelentős szerepet játszott Eger életében. Feltételezhető, hogy szórvány adatok birtokában nem lehetett teljes képet adni elterjedéséről és jelenleg sem vállalkozhatunk a kérdés kielégítő megválaszolására, mert sok esetben csak egy-egy adat áll rendelkezésünkre s ez csupán a probléma felvetésére, de nem megoldására elegendő.

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok azonban már a múlt század végétől hozzáférhetőek voltak, feltételezhető tehát, hogy a magyar katolicizmus fellegvárában nem is szívesen emlékeztek a püspökségnek és katolicizmusnak erre az átmeneti vereségére, s az egri polgárság vallásos köntösben megnyilvánuló osztályharcára. Mert különösen a kálvini reformáció igen gyorsan terjedt Egerben és az egri völgy falvaiban, s szinte lehetetlen nem észrevenni, hogy egyik motiválója a püspök-földesúri függés alóli menekvés.

***

Közismert, hogy a lutheri reformáció már az 1520-as években terjedni kezd Magyarországon, s a királyi udvarban ha nem is talál különösebb támogatásra, nem is üldözik, s inkább a humanizmus egyik megnyilvánulásának tekintik. Igaz ugyan, hogy az esztergomi érsek követelésére az 1525-ös országgyűlés törvényt hoz a lutheránusok ellen, de ennek a gyakorlatban sok jelentősége nem volt.¹

A mohácsi csatában a magyar főpapok többsége is meghalt, s az amúgy is belső válsággal küzdő katolikus egyházban ez meggyorsítja a reformáció folyamatát. A Mohácsnál elesett Szalkai esztergomi érsek helyét Várdai Pál egri püspök foglalja el, Egerbe pedig Szalaházi Tamást nevezik ki.² Eger azonban a két király közötti ütközőpontban van, s Szalaházi el sem tudja foglalni székhelyét. A vár gyakran cserél gazdát, a püspöki uradalom jövedelmeire pedig a környező birtokosok teszik rá a kezüket. A vár és a püspökség sorsa hosszú időre eldől 1534-ben, amikor Szapolyai János az egri várat és a püspökség jövedelmeit Perényi Péternek adományozza.³ Perényi az ország egyik legnagyobb birtokosa, Szapolyai országos főkapitánya, akinek hatalmas birtokai vannak a Dunántúlon és Észak-Magyarországon is. Reneszánsz, birtokszerző főúr, aki azonban a magyarországi reformáció egyik első pártfogója. Nehéz megállapítani, hogy a fejedelmi természetű főurat vallási meggyőződés vitte-e a reformáció táborába, vagy a katolikus egyházi vagyon szekularizációjának reménye, de erőteljesen támogatta a lutheri tanok terjesztését.

Perényi nem tartózkodott rendszeresen Egerben, várkapitánya Varkocs Tamás azonban lefoglalta a káptalan javait, elűzte a kanonokokat a várból és három protestáns prédikátort hozott a városba.⁴ Szapolyai halála után Perényi már 1541-ben Ferdinánd pártjára áll, de 1542-ben összeesküvésbe keveredik, bebörtönzik, ahonnan 1548-ban csak röviddel halála előtt szabadul ki. Eger várában azonban továbbra is megmarad Varkocs Tamás, s bár már 1542-től megkezdődnek az udvar és Perényi közt a tárgyalások a vár átadásáról, az csak 1548-ban Perényi halála után következik be.⁵

A vár átadása ismét lényeges változást hoz Eger életében. Ferdinánd Oláh Miklóst kinevezi egri püspöknek, Dobó Istvánt pedig várkapitánynak. A püspök és a király közötti megállapodás értelmében Dobó vállalja a püspöki jövedelmek beszédését, annak azonban csak egyharmadát kapja meg a püspök, kétharmadát a vár megerősítésére és a katonaság fizetésére fordítják.⁶ Ez a megállapodás mindkét fél számára igen előnyös volt. A király válláról jelentős anyagi terhet vett le, a püspök pedig Dobó erélyes fellépése nélkül egyáltalán nem látott volna pénzt hatalmas birtokából.

Dobó kinevezésével biztos, hogy a katolikus egyház jogai is helyreálltak Egerben. Dobó nemcsak Habsburg-párti volt, hanem meggyőződéses katolikus is, s másként nehezen képzelhető el, hogy a püspöki jövedelmeket olyan következetes határozottsággal be tudta volna szedni. Nem tudjuk, hogy Dobó vallási hovatartozásánál mi volt az egyéni motiváló tényező, de lehet, hogy a protestáns Perényiekkel való állandó küzdelem is azt eredményezte, hogy a Dobók kitartottak a katolikus vallás mellett.

Oláh Miklós nem sokat tartózkodott Egerben. Kancellári tisztsége az udvarhoz kötötte, Egerbe pedig püspöki helynökként Verancsics Antalt küldte. Verancsics eredetileg nem volt papi személy. A páduai egyetemen tanult humanista gondolkodó, Magyarország történetét kívánta megírni. Erről élete végéig nem tett le. Megélhetési problémái azonban előbb a Szapolyaiak, majd 1549-től Ferdinánd szolgálatába állítják. Szolgálatai elismeréséül 1550 júniusában kapja Oláh Miklóstól a szabolcsi főesperességet, s ezzel együtt Egerben a javadalmakat. Még ez év őszén esztergomi olvasó-kanonoknak is kinevezik.⁷ Csak ezek után 1551-ben állíttat ki a gyulafehérvári káptalannál egy igazolást, hogy őt Felvinczy János erdélyi segédpüspök pappá szentelte.⁸

Egerben kerül kapcsolatba Verancsics Zay Ferencsel, Dobó kapitánytársával, aki ugyancsak több nyelven beszélő humanista volt. Nem tudjuk, hogy Verancsics és Zay humanista műveltsége az egri papságra volt-e valami hatással. Túlságosan hosszú időt egyik sem töltött a városban. Zay a szolnoki vár megépítése után rövid időre annak kapitánya lesz, majd a dunai naszádosok parancsnoka, Verancsics pedig gyakran van Oláh Miklós környezetében. 1553–1557-ig azonban Verancsics és Zay mint konstantinápolyi követek öt évet töltenek együtt.

A két jeles humanista alaposan ismerte Erasmus és az olasz humanisták írásait, sőt Luther és Melancthon Fülöp munkásságát is. Humanista műveltségük ellenére is megmaradtak azonban a katolikus vallás híveinek. Verancsics később mint egri püspök hivatalból fellép a reformáció ellen és megpróbál hatékony adminisztratív intézkedéseket tenni, de talán gyenge teológiai képzettsége miatt is nem mer vitába bocsátkozni a protestáns hitszónokokkal.

Az 1552-es hősies várvédelem után lényeges változások következnek be Egerben. Dobó erdélyi vajda lesz, a helyébe lépő Bornemissza Gergelynek pedig minden idejét lekötik a vár helyreállításának munkái és a törökök elleni portyázások. 1553-ban Oláh Miklós – aki eddig névlegesen egri püspök volt – esztergomi érsek lesz, s hosszú évekig megint betöltetlen az egri püspöki szék. Egerben és környékén pedig terjed a reformáció.⁹ Sok pap áttér a lutheri, sőt kálvini hitre, de a katolikus papok közül is sokan megnősülnek, s ezzel már eleve súlyosan megsértik az egyházi rendet. A bécsi udvar is

szükségesnek látta tehát, hogy erélyes kezű főpap álljon az egri püspökség élére, aki a nagy kiterjedésű egyházmegyében a katolicizmus további fennmaradását biztosítani tudja.

A törökországi követségből Verancsics 1557 őszén tér haza, s még ez év végén megkapja egri püspöki kinevezését. Székhelyét 1558. február 26-án foglalja el, azzal a titkos reménnyel, hogy Egerben idejét pihenéssel és tudományos munkával tölti.¹⁰ Ugyanakkor Verancsics azt a feladatot is kapja mind Ferdinándtól, mind Oláh Miklóstól, hogy a reformáció terjedését minden erővel gátolja meg. Ezt nemcsak püspöki minőségében tehetette meg, hanem ő volt a vár parancsnoka, valamint Heves és Borsod vármegyék főispánja is.

Verancsics kísérlete a katolicizmus megszilárdítására és a Debrecen-Egervölgyi hitvallás

Verancsics már 1558 elején püspöksége egész területén megtiltja a protestantizmus terjesztését, s felhívja a protestáns prédikátorokat, hogy térjenek vissza a katolikus hitre. Ennek természetesen nem volt semmi eredménye, sőt a reformáció a püspökség székhelyén és az egri völgyben is erőteljesen elterjedt. Egri völgy alatt nem csupán Eger város területét értették, hanem az Felsőtárkánytól, Felnémettől Egeren keresztül délre húzódott Nagytálya, Maklár, Füzesabonyon keresztül egészen Egerfarmosig. Ez a terület nemcsak vallási szempontból tartozott Eger alá, hanem az itt lévő földterület nagyobb része is püspöki tulajdon volt.

Ezek a községek már az 1550-es években protestáns prédikátorokat és tanítókat tartottak. A székhelyét alighogy elfoglalt püspök 1560. február 21-én azt írja a királynak; „méltóztassék öfelsége mindenekfelett megérteni, hogy e helyen és a szomszédságukban a köznép, nemesség és katonai rendek többsége lutheránus. Maklár, Nagy- és Kistálya Egerhez egy-egy mérföldre fekvő és a püspökséghez tartozó helységek három prédikátort és egy tanítót tartanak.”¹¹ Természetes, hogy a frissen kinevezett, még fel sem szentelt püspök¹² nagy eréllyel lát hozzá, hogy először is saját birtokait megtisztítsa a protestánsoktól. Talán erőpróbának is szánta ezt, hiszen úgy gondolta, hogy a három kisebb község lakosságával könnyebben boldogulhat, mint az egri polgársággal, akik között ugyancsak erőteljes volt a protestantizmus.

Verancsics maga ment ki az érintett községekbe, feltételezve, hogy személyes megjelenésével, főpapi tekintélyével eredményt ér el. Azonban minden kísérlete kudarcot vallott. Ebben feltételezhetően része volt annak is, hogy a protestantizmus szele már az egri katolikus főpapságot is megérintette. A kistályai lelkész azt válaszolta Verancsicsnak, hogy őt Heyczey Mihály kispópstól hívta meg a községbe papnak.¹³ A községek lakói egységesen kiálltak prédikátoraik mellett és nem voltak hajlandók a katolikus egyházba visszatérni. A prédikátorok közül egyesek genfi vagy wittenbergi egyetemre járhattak, mert a püspök kérdéseire azt válaszolták, hogy Melanchton Fülöp szentelte őket pappá,¹⁴ mások viszont eredetileg katolikus papok voltak, de „egyházuk vénei kezeinek fejükre tételével nyerték a szentlelket”, s így lettek protestánsokká.¹⁵

Mivel mind a hívek, mind a prédikátorok hajthatatlanok maradtak, felszólította őket, hogy hagyják el egyházmegyéje területét, különben börtönbe vetteti őket. A lelkészek erre sem voltak hajlandók, sőt röviden azt válaszolták: „el van az már végezve, hogy mely helyen éljenek és nincsen az a fogság, mellyel őket azokra lehetne kényszeríteni amiket a püspök kíván, mert őket a szentlélek küldötte tanítani és az igét hirdetni”.¹⁶ Ezek után Verancsics a prédikátorokat bebörtönöztette.

1559 januárjában a jászberényi protestánsok ellen lép fel. Itt helyi jelentések szerint a lutheránusok a beteghez menő, szentséget vivő papot megtámadták és bántalmazták. Verancsics eljárást indít ellenük, a jászberényiek viszont magához Ferdinándhoz fordulnak védelemért. Hogy milyen intézkedések történtek a püspök részéről, azt nem tudjuk, de igen elmérgesedett a helyzet, mert 1560. október 11-én a helyi kolostort felgyújtották és még az oltáshoz sem adtak segítséget a barátoknak.¹⁷ Verancsics szigorú ítéletet kér, de az udvar nem nagyon siethetett a döntéssel, mert 1561 júniusában a püspök még mindig sürgeti az ítélethozatalt.¹⁸

1560-ban a püspöksége alá tartozó kassai polgárokkal is sok problémája adódott Verancsicsnak. Maga elé idézte Huszár Gál kassai prédikátort, majd mikor az nem volt hajlandó önszántából Egerbe jönni, bebörtönöztette, a kassai nép azonban november végén kiszabadította és megszöktette.¹⁹ A püspöknek azonban mindinkább saját városi lakosságával gyúlt meg a gondja. Már 1560. október 14-i levelében azt írja a császárnak, hogy Egerben is van két protestáns prédikátor, akiktől ugyancsak szeretne megszabadulni, ezek nagyhatalmú támogatója azonban Fügedy János.²⁰ Leveléből az is kiderül, hogy a városban még több protestáns pap is lehetett, azokat azonban már eltávolította.

Ez a határozott ellenreformációs fellépés teljesen elrontotta Eger és a püspök viszonyát. Bár konkrét adataink nincsenek, feltételezhetjük, hogy 1561 folyamán további kísérleteket tett az egri protestantizmus teljes felszámolására. Későbbi adatok azt mutatják, hogy ez sikertelen volt, ugyanakkor az egri polgárság, nemesség és katonaság teljes összefogását, szövetkezését eredményezte. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy Verancsicsnak kitartó munkával az egyik protestáns papot sikerült elűznie, az egriek viszont 1561 szeptemberében Miksánál kerestek védelmet vallásuk szabad gyakorlására.²¹ 1561. november 15-én Pozsonyban kelt panaszos levelében Verancsics azt írja Miksa trónörökösnek, hogy az egriek őt hihetetlen vádakkal illetik, ugyanakkor tántoríthatatlan szilárdsággal állnak tévelygésük mellett, s önkényesen tartanak prédikátort és tanítót.²²

Nem tudjuk, hogy ennek hatására-e vagy más tényezők is közrejátszottak, de decemberben az udvar Thurzó Ferenc és Dersffy István királyi biztosokat küldte Egerbe a püspök panaszainak kivizsgálására. A biztosok december 24-én érkeztek Egerbe, s még szilveszter előtt elkészítették jelentésüket.²³ Feltételezve, hogy 25–26-án, karácsonykor nem dolgoztak, a kihallgatásokra, tárgyalásokra és a jelentés összeállítására három-négy nap állt rendelkezésükre.

Azt a tényt, hogy a püspökkel szemben vallásuk védelmére a polgárok, nemesek és katonák 1561 őszén összeszövetkeztek, a királyi biztosok a püspök és az udvar instrukcióinak megfelelően összeesküvésnéként bírálták el, s a katonákkal szemben megtorlással fenyegetőztek. A biztosok először a várkatonaság vezetőit hallgatták ki, tőlük igyekeztek képet kapni a mozgalom állásáról. „Ezután előnkbe hivatuk mind a katonai, mind a nemesi elöljárókat – írják jelentésükben –, s a modrusi püspök és a káptalan több tagjának jelenlétében a Felségedtől kapott utasításnak megfelelően, Felséged nevében de saját érveinkkel is minden módon igyekeztünk őket rábírnni arra, hogy mielőbb távolítsák el, vagy bocsássák a püspök döntése alá azt a lutheránus prédikátort, akit Felséged tudta nélkül és általunk ismételtelen kinyilvánított parancsa ellenére, a püspök tudta nélkül és annak tilalmával is szembe helyezkedve, közös megegyezésünkkel és együttes esküjük alapján maguk közt tartanak.”²⁴

A lakosság megbízottai nem ismerték el a felhozott vádakat. Kijelentették, hogy ártatlanok, nincs szándékukban szembeszállni sem a királlyal, sem az országos törvényekkel. „Csupán azt kötik ki, hogy továbbra is maguk közt tarthassák azt a prédikátort, akinek megtartására kemény hittel és esküvel elkötelezték magukat. Sosem fogják megszegni azon esküjüket, melyet tiszta lelkiismerettel fogadtak. Ezen eskütől nem

térhetnek el sem Felsőgednek, sem a püspöknek, sem a földesúrnak a kívánságára. Közös szilárd elhatározásuk, hogy inkább mindannyian eltávoznak Egerből és a városból lelkészükkel együtt, ha Felsőged és a püspök lelkészüket ezen a helyen nem tűri meg.”²⁵

Hosszas vita és alkudozás következett. A királyi biztosok érezhetően mind kisebb és kisebb követelésekkel léptek fel, csak hogy valami eredményt elérjenek. Megpróbálták megbontani egységüket, rá akarták bírni őket, hogy más lelkészt hozzanak, felajánlották, hogy Egertől 20 km-re telepedjen le a pap, ahová családotól eljáratnak istentiszteletre, de ezt sem fogadták el, arra hivatkozva, hogy nagy a távolság, s a portyázó törökök veszélyeztetik az utat. Felvetődött egy olyan javaslat is, hogy az Egerrel szomszédos Tihaméren legyen a pap székhelye, de végül is a katonák kitarítottak amellett, ha nem tarthatják meg papjukat Egerben, mindannyian elhagyják a várat. Végül olyan megállapodás született, hogy a királyra bízzák a döntést, addig a katonák közül senki nem hagyja el Egert, viszont megtartják papjukat is. A várkatonaságnak végül még azt is sikerült elérni, hogy a püspök ígéretet tett, „johányait sem most, sem a jövőben nem zaklatja és nem bünteti, amíg földesurukkal szemben hű alattvalók maradnak.”²⁶

A királyi biztosok tehát lényegében semmi eredményt nem értek el. Meg kellett hátrálniuk a katonaság követelése előtt, s hogy munkájuk sikertelenségét szépítsék, a döntést Ferdinándra hárítják. Érdemes szó szerint idézni következtetésüket: „Kegyelmes Császár! Bár semmi módon nem engedjük magunkat arra rávenni, hogy a katonák kívánságának és elhatározásának engedményt tegyünk, mégis tekintetbe kell vennünk a vár végső veszedelmét, mely a katonák esetleges távozásánál előállhat. Helyesebbnek véltük tehát a két rossz közül a kisebbik rosszat választani, s némi engedményt tenni a katonáknak. Ez még mindig jobb, mint okot szolgáltatni Eger üresen hagyására. Ezzel ugyanis az egri végtúr, mely az ellenség torkában van, nemcsak maga kerülne veszélyeztetett helyzetbe, hanem Felsőged országának jelentős része is. Hogy ez be ne következék, hajlékonyan kell lennünk, s tanácsos volna hozzájárulni lelkészük megtartásához legalább addig, amíg Felsőged ez ügyben más elhatározásra nem jut.”²⁷

Nem tudjuk, hogy Zolthay István és kapitánytársa Zaberdini János mennyire álltak a protestantizmus mellett, de Ferdinánd írásbeli utasítása helyesnek tartja az ő leváltásukat is. Ezzel a kiküldötték és maga Verancsics sem ért egyet, mert új várparancsnokkal nem tudna rögtön szolgálni.²⁸ Zolthay azonban mégsem marad meg sokáig a vár élén, mert 1562 tavaszán lemond, s a mezei hadakhoz megy.

A királyi biztosok a katonák követelésére írásba foglalták, hogy mindaddig, míg királyi döntés nem születik, minden a régiben marad. Bár a kiküldötték jelentésén érződik a felháborodás, érezhető az is, hogy mérséketlet és kompromisszumot javasolnak az udvarnak. A vallásuk védelmére összeszórt egrieket nem nyugtatta meg a vizsgálat ilyen megoldatlan lezárása, s a debreceni protestáns lelkészekhez fordultak támogatásért. Magyarországon 1560-ra már jelentősen differenciálódott a protestantizmus. A kezdetben egységes lutheri hitvallást sok helyen kiszorították a kálvini tanok, elsősorban az úgynevezett helvét hitvallás, amelyből a református egyház kialakult. A protestantizmusnak ez a változata elsősorban a városi polgárság igényeinek felelt meg, s főleg Hegyalján, a Tiszaháton, Debrecen és Nagyvárad környékén hódított nagy számban híveket. Ugyanabban az időben különösen Erdélyben már kezd kibontakozni az unitarizmus és anabaptizmus, amely a kálvini eszméket is elveti és annál radikálisabb.

A katolicizmus, lutheranizmus, anabaptizmus ellen egyaránt hadakozó helvét hitvallás hívei gyakran összehívott zsinatokon és állandó vitákban ekkor kezdik kialakítani a református egyház szervezeti kereteit és hitelveit. Ennek a mozgalomnak a központja Debrecen volt, ahol két kiválóan képzett lelkész, Méliusz Péter és Szegedi Gergely, Ceglédi György nagyváradi lelkész közreműködésével 1561 végére elkészítették a Debreceni

Hitvallást.²⁹ Abból, hogy az egriek a püspökkel szembeni küzdelmükben a debreceniek segítségét kérték, világosan kitűnik, hogy bár a királyi biztosok „lutheránus prédikátorról” beszélnek, az egri reformáció már túllépett ezen.

Az egriek feltehetően már 1562 januárjának első napjaiban segítségért fordulhattak a debreceniekhez, mert az eredetileg magyar nyelvű hitvallást latinra fordítva, kísérő levéllel ellátva február 6-i keltezéssel küldték meg Ferdinándnak és Miksának. Ugyanez év őszén Debrecenben magyar nyelven megjelent a hitvallás teljes szövege Méliusz Péter, Szegedi Gergely és Ceglédi György előszavával, s egyben közölték az egervölgyiek részére kiállított példányok címlapját és előszavát is. Így beszélünk Debrecen-Egervölgyi Hitvallásról, bár abban érdemi része egri szerzőknek nem volt. A két példány magyar és latin nyelvű szövege szó szerint megegyezik, címében azonban különbség van. A debreceni Confessio Ecclesiae Debreceniensis, a debreceni egyház hitvallásaként, az egri Confessio Catholica címen látott napvilágot, s világos, hogy ezzel a „hitnyilatkozattal kívánták Ferdinánd és Miksa előtt bizonyítani, hogy ők valójában katolikusok”.³⁰

A császári udvarhoz küldött példány előszavában ismételtlen cáfolják azokat a vádakot, hogy államellenes összeesküvésben vettek volna részt. „Mi szentséges királyi Felségtek és e hely ellen összeesküvést nem terveztünk, sem ezután tervezni nem fogunk. Sőt inkább mint eddig híven és elszántan viseltük magunkat: úgy ezután is vérünk kiomlásáig s mindegy lábíg való elhullásunkig fogunk harcolni a harc és küzdelem minden nemével szentséges királyi Felségtek dühös ellenségei ellen, teljes igyekezettel, s éjjeli és nappali éberséggel védve e helyre kitűzött állomásunkat.”³¹ „A mi szövetkezésünk nem királyi Felségtek ellen történt, hanem a hit és üdvösség ügyében, az igaz vallás, tudomány és lelkeink üdvéért.”³²

Az előszó további részében kifejtik, hogy lelkiismereti kérdésekben egyedül az istennek rendelik alá magukat, s a szentírásón kívül a zsinati végzésekre és egyházatyák kijelentéseire is hivatkoznak annak bizonyítására, hogy tulajdonképpen ők az igazi katolikusok. Ilyen alapon ajánlják a „könyvecskét” az udvar figyelmébe, s kéri „vegyenek minket szent királyi Felségtek hű és kegyelmes pártfogásukba és engedjék meg, hogy az igaz és katolikus hitben, s tudományban megmaradhassunk, s az isten legtisztább igéjével tápláló lelkipásztorokat tarthassunk, birhassunk.”³³ Az új hit elterjedtségének mértékét jól érzékelteti a bevezető szöveg aláírása: „Felségtek legalázatosabb és legengedelmesebb hű alattvalói: az egész lovas és gyalogsereg, s Eger városának nemes és nem nemes lakossága.”³⁴

Nem feladatunk, hogy tartalmilag elemezzük e terjedelmes egyházi dogmát.³⁵ Tartalmilag újat nem ad az egri protestantizmus ismeretéhez. Az első olvasásra is érezhető, hogy ez a szerveződő református egyház első jelentősebb írásos dokumentuma. Formailag és tartalmilag nem eléggé rendszerezett, sietség és kapkodás érződik rajta, s a katolikus egyházi dogmák éles támadása és bírálata mellett lépten-nyomon hivatkozik a katolikus zsinatokra és egyházatyákra, azokkal támasztva alá állításait. Magának a trienti zsinatnak a határozataira hűsz helyen hivatkozik egyetértőleg. Révész Imre elemző tanulmányában (A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum. Bp., 1934.) feltételezi, hogy „a debrecen-egervölgyi hitvallás mai végleges alakjának kifermálására befolyással volt az egri hitvédő érdek, s a Ferdinándhoz és Miksához való felterjesztés.”³⁶ Ez valóban logikusnak tűnik, viszont szinte elképzelhetetlen, hogy a nyomtatásban mintegy 200 oldal terjedelmű hitvallás egy hónap alatt elkészülhetett. Az egriek tehát vagy már 1561 szeptemberében, bécsi útjuk után, felkérték a hitvallás megfogalmazására a debreceni lelkészeket, vagy az lényegében már készen volt 1561 végére, ahogy korábban Révész is állította.

A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás tulajdonképpen egyháztörténeti érdekesség. Közjogi jelentősége megszerkesztése idején sem volt, s az egyházatyákra és trienti zsinatra való hivatkozás ellenére sem bizonyította sem Ferdinánd, sem Miksa előtt, hogy az egri vitézek hithű katolikusok. Egyetérthetünk Révész Imrének azzal a megállapításával, hogy „egészen nyugodtan kimondhatjuk, hogy az egriek nem e hitvallásuk alapján, hanem nagyon is annak ellenére részesültek a legfelsőbb helyen is jóváhagyott vallástürelemben – tekintettel a magyarországi vallási és politikai helyzet mutatta tényleges erőviszonyokra, s különösen az egri vár és környéke kivételes katonai jelentőségére”.³⁷

Verancsicsnak ez a korai ellenreformációs kísérlete szükségszerűen kudarcot vallott. A kül- és belpolitikai helyzet vallási türelmet követelt a bécsi udvartól is. Nemcsak Ferdinánd vallási türelmessége, vagy Miksa titkos lutheránus szimpátiája volt az oka, hogy elnézték az egriek rebellióját, hanem a török támadás állandó veszélye és hogy a magyar katonai vezetők többsége is protestáns volt. Miksa trónörökös csak úgy remélhette koronája elnyerését, ha megmarad a katolikus vallás mellett, de az adott belpolitikai helyzetben csak úgy remélhette Magyarország megtartását, ha a katolikus egyházi vezetők ellenére is türelmet tanúsít a protestánsokkal szemben. A katolikus főpapság sürgetésére még Ferdinánd idején meghozták ugyan az 1563. évi 32. törvénycikket, mely kötelezi a királyt, hogy büntesse meg azokat a királyi várkapitányokat és hadnagyokat, akik protestáns prédikátorokat alkalmaznak és támogatnak, de gyakorlati jelentősége ennek nem sok volt.

Verancsics püspökségét saját székhelyén sem sok siker kísérte. Igaz ugyan, hogy sikerült egy-két protestáns lelkészt eltávolítania, de ez a katolikus egyházon nem sokat segített. 1557-ben már üresen állt Egerben az ágostonrendiek Szent Miklós kolostora, 1563-ra pedig az épület is romossá vált. Nemcsak a polgárság, hanem a papság között is hódított a reformáció. Verancsics úgy vélte, hogy segíti a katolicizmus megszilárdulását, ha a várszékesegyházat helyreállítja. Erre azonban nem volt elég pénze, csupán a Szent Mihály kápolnát állíttatta helyre. Ez 1563 novemberére készült el, ekkor avatta fel a püspök.³⁸

Ez volt Verancsics utolsó püspöki ténykedése Egerben. Már korábban kérte az udvart, járuljanak hozzá, hogy csak vallási szempontból tarthassa meg a püspökséget, egyéb jogairól pedig mondhasson le. 1563. december 1-én jött létre a megállapodás, melynek értelmében Verancsics a püspökség minden jövedelmét átengedi a vár fenntartására, ő pedig megkapja a turóci prépostság jövedelmét és készpénzben évi 8000 rajnai forintot.³⁹ A szerződésben kimondották azt is, hogy a püspök nem avatkozik bele a birtok gazdasági ügyeibe, s Borsod és Heves megyék főispánságáról is lemond az új várkapitány javára. Verancsics lényegében csak azt kötötte ki, hogy az udvar az új kapitányt utasítsa a katolikus egyház védelmére, s a protestánsok üldözésére.

Ferdinánd felmentő leveléből burkoltan kiténik, hogy milyen okok vezettek Verancsics távozásához. „Magyarország és a szomszédos országok és keresztény tartományok megtartása és nyugalma érdekében Eger helyzetét a korábbinál biztonságosabbá kell tennünk, hiszen ezt az ország érdeke is megkívánja. Ezért kedvelt hívünkkel, főtisztelendő Verancsics Antal egri püspökkel és tanácsosunkkal megegyezésre léptünk, melynek értelmében egy időre távozik, s várát a mi gondjainkra bízva . . .” „Ő ugyanis nemrég azt az alázatos és célszerű kérelmet terjesztette elő, hogy a várról és városról másként, hatásosabban gondoskodjunk, mint ahogyan eddig történt és hogy számára más helyet jelöljünk ki püspöki székhelyül.”⁴⁰ Világos, hogy Verancsics belefáradt az egriekkel folytatott küzdelembe, s elment Pozsonyba. A püspöki címet formálisan 1569-ig megtartotta, amikor esztergomi érsek lett, de Egerbe többet nem tette be a lábát, a püspökség ügyeinek intézését vikáriusára bízta.

Ennek a korai ellenreformációnak az utórezgéseként egy 96 soros gúnyvers, *Cantio* maradt ránk, mely az utolsó verssorból kiderülően 1565-ben íródott Felnémeten. A verset író névtelen katolikus szerző, aki feltehetően egyházi férfiú volt szatirikusan festi le a „luter-papok” életét, akik messze távolodtak a szegénységtől és szerény magatartástól:⁴¹

„Jer mi emlékezzünk az Luter-papokról,

És annak utánna az ő életekről,

Prédikálásoknak nagy változásáról,

Önnön beszédeknek megcsúfolásáról.”

Ezután leírja, hogy a papok, akik kezdetben szegénységet hirdettek, most már a bírákkal szedetik be a béreket. Ők maguk „torkig való ránczos palástokat” hordanak „ő házastársakat oly igen tarkázzák, aranyos fedéllel fejeket burejtják.” A vers lendülete és gúnyorossága a satíra második felében csökken, s így hatásából is veszít. A kéziratban terjesztett katolikus röpirat egyébként feltételezhetően nem nagy hatást érhetett el a protestantizmus előretörésének időszakában.

Az egri reformáció virágkora a protestáns várkapitányok idején

Verancsics kívánságának megfelelően az 1563. december 10-i uralkodói utasítás a kinevezett új várparancsnoknak, Mágócsy Gáspárnak megtiltja, hogy a vallás ügyeibe avatkozzon. Nem olyan egyértelműen védi ugyan a katolikus egyház érdekeit ahogy azt Verancsics szerette volna, de ekkor már érvényben volt az 1563. évi országgyűlés 32. törvénycikke, mely megszabja a király és a várkapitányok köteleseit, a Mágócsynak adott utasítás azonban ehhez képest is enyhe. „Lelkészeket el nem mozdíthat, újakat be nem vezethet, az egyház jelenlegi szertartását el nem törölheti, meg nem változtathatja, erre nézve katonáinak, alattvalóinak felhatalmazást nem adhat.”⁴²

Ez az utasítás azonban nem sokat jelentett. Nemcsak a végvári vitézek, hanem a rendek többsége is a protestantizmus híve volt. Az egri várkapitányok Mágócsy Gáspár (1564–67), Forgách Simon (1567–69), Ungnád Kristóf (1569–1570) és (1583–87) Kollonics Bertalan (1576–1583), Rákóczi Zsigmond (1587–91) mind a reformáció hívei voltak., legfeljebb csak az irányzatokban különböztek egymástól. Méliusz Péter egy 1567-ben megjelent bibliamagyarozatát Mágócsy Gáspárnak, egy másik prédikációs könyvét 1563-ban Mágócsy Gáspárnénak ajánlja.⁴³ 1565-ben jelentette meg Jób könyvének magyar fordítását, melyet Mágócsynak, mint egri főkapitánynak ajánlott.⁴⁴ Méliusz egy másik bibliamagyarozatát, melyet 1566-ban fejezett be, többek között Forgách Simon egri várkapitánynak ajánlja.⁴⁵

Mento Gogreff német származású evangélikus lelkész Rueber János kassai főkapitány udvari papja 1579-ben megjelentett vitairatának pártfogói között említi Kollonics Bertalan egri várkapitányt és feleségét is.⁴⁶ Bornemisza Péter 1577-ben kiadott evangélikus elmékedését, a „négy könyvetkét” „Ungnád Kristóf uram... és ... Losontzi Anna asszonyom szerelmes leányának” ajánlja, 1579-ben megjelent evangélium-magyarozatának pedig ugyancsak Ungnád volt a pártfogója.⁴⁷ A „Szent Biblia” Károlyi Gáspár féle teljes magyar fordítása 1590 júliusában Rákóczi Zsigmond egri kapitány s egyben vizsolyi földesúr támogatásával jelent meg.⁴⁸

Nem csoda, ha ilyen pártfogók mellett a reformáció rohamosan hódított Egerben. Ennek a három évtizednek az ideológia-történeti adatai talán még hiányosabbak a korábbi időszaknál is, de a szórványadatok is egy sokrétű és sokirányú társadalmi, ideológiai mozgást tükröznek vissza. E jelentős társadalmi mobilitás ellenére szinte alig ismerjük

azoknak a nevét, akik e mozgalom eszmei irányítói, prédikátorai voltak. Biztosan csak Szikszai Hellopoeus Bálint, Egri Lukács és Szegei Gergely nevét ismerjük.

Egri Lukács állítólag Egerben született, s 1552-ben Wittenbergben tanult.⁴⁹ 1553-ban Egerben lett lelkész, s innen 1558-ban ment Kolozsvárra papnak. Hogy Egri Lukács távozása kapcsolatban volt-e Verancsics püspök kinevezésével, azt nem tudjuk, de Verancsics leveleiből és az 1561 decemberében megtartott vizsgálatból megállapítható, hogy alapos munkát végzett. Hét évig élt Kolozsváron, ahol szoros kapcsolatba került az unitárius tanokat hirdető Blandrata Györggyel, Arany Tamással, Dávid Ferencsel. Arany Tamás már 1560 körül fellép Debrecenben antitrinitárius tanaival, s közte és Méliusz közt 1561 november–decemberben lezajlik a nagy hitvita, melynek végén Arany Tamás kénytelen hűséget fogadni. Dávid Ferenc ekkor még Méliusz pártján áll, de pár évvel később már ő is unitárius tanokat hirdet, sőt 1570-re megjövendöli „a Messiás-Krisztus visszajövetelét, az Antikrisztus legyőztetését, a Sátán megkötöttetését, s az „ezeréves birodalom” elkezdődését”.⁵⁰

Ebben a légkörben szentháromság tagadóvá válik Egri Lukács is, s mikor 1565-ben visszatér Egerbe, hozza magával az unitárius tanokat is.⁵¹ Nem tudhatjuk azt sem, hogy Egri Lukács miért tért vissza a városba. Lehet, hogy visszavágyott szülővárosába, lehet, hogy meghívta az egykori gyülekezete, de az is elképzelhető, hogy az unitárius tanok terjesztésének szándékával érkezett. Mindenesetre második egri tartózkodását nem sok siker kísérte. Egri Lukács feltételezhetően már 1565 elején Egerben lehetett, mert itt fogalmazta meg és tette közzé hét pontból álló unitárius hittételét, mellyel kiváltotta az egri és környékbeli kálvinista papság felháborodását.⁵² Károlyi Gáspár kassavölgyi esperes, a későbbi híres bibliafordító 1566. január 22-re összehívta a gönci zsinatot, hogy Egri Lukács eretnek tanait vitathassák.⁵³ Éppen ezen dátum miatt tételezhetjük fel, hogy az unitárius lelkész már 1565 elején Egerben lehetett, hiszen idő kellett ahhoz, hogy tanai elterjedjenek és idő kellett ahhoz is, hogy ellene összefogjanak. A gönci zsinat eredménytelenül végződött, Egri Lukács fenntartotta állításait, Egerből azonban eltávozott, s Ungvárra ment papnak.⁵⁴ Távozása ellenére mint későbbiekből kiderül, maradhattak Egerben hívei, tanítványai.

A másik ismert prédikátorról, Szikszai Hellopoeus Bálintról még kevesebbet tudunk. A wittenbergi és genfi egyetemen tanult, ez utóbbi helyen Theodor Béza tanítványa volt. Nem tudjuk, hogy mikor került Egerbe, de feltételezhetően Forgách Simon várkapitányságának kezdetén, mert 1569-ben már biztos adataink vannak egri tartózkodásáról. Alátámasztja ezt a feltevést az, hogy az Egri Lukács elleni zsinati megmozdulásokban sehol nem találkozunk Szikszai névvel, bár igen képzett és meggyőződéses kálvinista volt. Több évi egri lelkészkedés után 1573-ban hívták meg Debrecenbe lelkésznek, s „ottani papsága kezdetén (1574) nyomtatta ki az egri egyháznak szánt rövid katechizmusát, még egy könyvecskéjét”.⁵⁵

Az 1560-as években Mágócsy kapitánysága idején a reformáció nagy erővel ostromolta a katolikus egyház még meglévő állásait. Verancsics levelezéséből az derül ki, hogy a katolikus pappal szembeni atrocitások állandóak voltak, de 1566-ban érték el tetőpontjukat. A káptalan november 6-án Verancsics püspökhöz írt levelében számol be az egyházzal és klérussal szemben elkövetett sérelmekről, s ezt a püspök rövid kísérőirattal december 27-én terjeszti fel Miksához. „Most tehát több alkalmunk lévén – írja a káptalan – elsírjuk panaszainkat e hely szerencsétlen sorsáról, a kegyeserek elragadásáról, a szent helyek megszenteltetéséről, az isteni szolgálat megszüntetéséről. Mert ebben a népben senki sincs, aki a vallásos élet ügyeivel törődne. Akkora az emberek vallástalansága, mintha nem is volna isten, akit az emberek imádkozhatnak. Itt az istennek szentelt templomokat kezünkben kiragadták és bezárták, a misézést, a szolozsmázást, a szentségek

kiszolgáltatását betiltották. A várszékesegyházban és a Szent Mihály templomban összetörték az oltárokat, kiásták az ereklyéket, karddal átszúrták a megfeszítettek, Máriának és Szent Jánosnak a főoltáron lévő képét, szétszaggatták és szétszórták a templom könyveit, ellopták a zászlót, összetörték a szöszéket, keresztutakat, majd a templom ajtajába lökték. Főtisztelendőséged címerét a katedrőről lefaragták, a káptalani üléstermet bezárták. Egyszerűen egy nyakas embernek örültsége és hitszegése folytán minden annyira összezavarodott és elpusztult, hogy az itteni népben már semmi sincs a keresztény magatartásból, csupán az üres szavak. A jámbor katolikusokat gyűlölik, minden módon zaklatják, de legtöbbet szenved az alsópapság. Terrorral, különféle rémhírekkel menekülésre akarják bírni őket, hogy saját tévhitük terjesztésében nagyobb legyen sikerük”⁵⁶

Úgy látszik a káptalan panaszos levele eredményes volt, mert 1567 tavaszán az udvar leváltotta Mágócsyt az egri főkapitányságról, helyébe azonban az ugyancsak buzgó protestáns Forgách Simont nevezte ki. Forgách maga a mérsékeltbb kálvini reformáció híve volt, a közkatonák között azonban egyre jobban terjedt a népi reformáció, Dávid Ferenc, Arany Tamás, Egri Lukács, antitrinitárius, anabaptista tanítása. Amikor 1569-ben Debrecenben éppen ezekre támaszkodva Karácsony György meghirdeti az „ezeréves birodalom” eljövételét, az egri katonák tömegesen akarnak csatlakozni hozzá. Istvánffy azt írja: „... az egri katonák mintha valami vallási rajongás fogta volna el őket, mikor Hellopoeus Bálint hitszónokuk a szószékről ellene hevesen kikelt, s csalónak nevezte őt, nagy zajt csaptak, s nem haboztak papjukat kelleténél hangosabban szidni. Bari István híres és bátor lovas el is ment Fekete táborába, hogy katonáskodjék, s példájára a katonák nagy része is hozzáment volna, hacsak őket Mágócsy Gáspár fenyegetéssel és börtönnel és bilincsel nem szorította volna kötelességükre.”⁵⁷

Ez a néhány adat, valamint Egri Lukács meghurcolása azt mutatják, hogy 1565–70 között a katolikus egyház mind tömegbefolyását tekintve, mind morálisan megrendült. Ugyanakkor a különböző protestáns irányzatok között bontakozott ki az ellentét. Ez nem csupán társadalmi, ideológiai szempontból érdekes, hanem a harmadik ismert egri prédikátor, Szegedi Gergely életével kapcsolatban is. Szegedi Gergely debreceni lelkész volt, akinek kétségtelenül volt kapcsolata Egerrel. Egyik levele szerint 1557-ben Egerben járt.⁵⁸ Lehet, hogy ő támogatta az egrieket 1561-ben a Debrecen-Egervölgyi Hitvallás megszületésénél is, hiszen az egyik előszót ő írta. Életrajzírója, Bucsay Mihály szerint 1563-ban Szegedi elköltözik Debrecenből, s Egerben Mágócsy Gáspárnál telepedik le, miután azonban Mágócsy eltávozik Egerből a prédikátort Verancsics püspök 1567 elején letartóztatja.⁵⁹ Bucsaynak ezt az állítását a reformáció irodalmáról írt nagy munkájában Horváth János is átveszi, megemlítve, hogy Szegedi „1569-ben Verancsics egri püspök foglya volt”.⁶⁰

Bár tanulmányában Bucsay külön fejezetet szentel „az egri fogság”-nak, egész elemzése feltevésre épül, illetve Verancsicsnak egy 1569. július 26-án kelt levelére támaszkodik. Verancsics, aki ekkor még formálisan egri püspök, ezt a levelet helynökéhez, Pankotai Ferenc egri kanonokhoz írta, s ebben valóban van néhány sor Szegedi Gergely aposztata lelkészről. Levelében azonban szó sincs bebörtönzésről, vagy bírói eljárásról, de még a katolikus hitelvek megtagadásáról sem, mert az említett pap bűnét azzal követte el, hogy megnősült, sőt gyermekei voltak. Verancsics idevonatkozó sorai szó szerint így hangoznak: „Szegedi Gergely mester nálunk bocsánatért esedezett. Vele kapcsolatban tudnotok kell, hogy ügyét csendben, nyilvánosság kizárásával kell megítélnetek. Az ilyen megtévedt esendő kanonok testvéretekkel szemben alkalmaznotok kell a lelkipásztori gondoskodást és jóakaratot, ahogyan a mi részünkről sem hiányzik a megbocsátó kegyelem, főleg azokkal szemben, akik a rossz útról jóra térnek, s életmódjukat megjavítják, az ilyeneket atyailag kell fenyeíteni és jóindulattal figyelmeztetni.

Szegedivel úgy kell eljárni, hogy eltévelyedésére bocsánatot nyerjen, de csak azon feltétel alatt, hogy elbocsátja magától azt az asszonyt, akivel aposztata hittagadó lett, a római anyaszentegyház és szent zsinatok ellen vétkezett, nyilvánosan ígérje meg, hogy a jövőben gyanús személyekkel házában nem él együtt. Ha ezt nem teszi, nyerjen szigorú ítéletet és bűnhődjön azzal a büntetéssel, melyet bűnével kiérdemelt.” „S mivel úgy hallottuk, hogy attól az asszonytól gyermekei is születtek, s a jelen idők szabadossága sok embert megteveszt, a fegyelemtől, igaz útról és fogadalmától eltérít, könnyen élhette az asszonnyal a házasság jogait is.”^{6 1}

Bucsay állítása több szempontból is gyenge lábakon áll. Egyrészt, mint korábban láthattuk, az 1560-as években a katolikus egyháznak létéért kellett küzdeni a városban, s a Pozsonyban élő püspök akár Mágócsy, akár Forgách kapitánysága alatt nehezen börtönözhetett volna be Egerben egy protestáns papot. Ugyanakkor viszont ismerve Verancsics határozott állásfoglalását a reformációval szemben, az is nehezen képzelhető el, hogy egy protestáns lelkésszel kapcsolatban ilyen megbocsátó magatartást tanúsítana. Itt csupán arról van szó, hogy a trienti zsinaton felvetődik a papi házasság kérdése is, s részben a reformáció, részben ennek hatására eléggé elterjed a katolikus papok nősülése. Természetes tehát, hogy a püspök – aki fiatalabb korában maga sem élt túlzottan önmegtartóztató életet – ezt az egyház belső ügyének tekinti, melyet „csendben, nyilvánosság kizárásával kell megítélni”.

Az itt szereplő Szegedi Gergely esete annyira nem elszigetelt, hogy Verancsics levele végén maga hívja fel Pankotai vicárius figyelmét egy hasonló esetre: „Az olvasó kanonokot figyelmeztessék, hogy ágyasát, aki miatt ő maga és az egyház is oly nagy gyalázatba esett, bocsássa el és fogadjon fel más háziasszonyt, aki felettle áll minden gyanúnak. Megígérte, hogy azt a kapcsolatot megszünteti, mihelyt Egerbe hazatér. Ha ígéretét nem teljesíti, s továbbra is bent marad az erkölcsi fertőben, őt is vonjátok felelősségre.”^{6 2}

Bucsay megsejtése a prédikátor Szegedi Gergellyel kapcsolatban azonban mégsem alaptalan. Varjas Béla a bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratárában egy latin nyelvű kéziratot kötetben megtalálta Kovacsóczy Farkas 1563–1567 közötti feljegyzéseit. A későbbi erdélyi kancellár 1566 november, decemberében Egerben tartózkodott, s december 20-i feljegyzése szerint alig 30 éves korában itt halt meg „Gregorius Zegedy Concionator”.^{6 3} Ez a személy valóban azonos lehet a debreceni lelkésszel, aki egyik zsolttárát Mágócsy Gáspár nevére szerezte, s feltehetően 1564 őszétől haláláig Egerben élt. Szegedi egri letelepedésének augusztus végi vagy szeptemberi időpontját két tényező támasztja alá. Egyrészt Mágócsy augusztus 15-re Egerbe hívatta Méliusz – akinek ugyancsak pártfogója volt –, s feljegyzések szerint egyedül vitázott több lutheránus főúrral. Másrészt Verancsics egyik 1564. október 5-én kelt levelében arról panaszkodik, hogy Mágócsy Egerben házat adományozott prédikátorának, s a várat eretnekek tanyájává tette.^{6 4} Augusztus közepén tehát Szegedi még valószínűleg nem lehetett Egerben, Verancsics panasza viszont feltételezhetően őrá vonatkozik.

Szegedi életének rövid, de jelentős szakasza volt az egri két esztendő. 1569-ben Méliusz által megjelentetett híres énekes könyvének anyagát itt állította össze. Mágócsy védőszárnya, s a város protestáns légköre megteremtették a nyugodt alkotómunka feltételeit. Nem tudjuk, hogy Szegedi Gergelyen kívül hány protestáns lelkész volt még a városban, vagy a városban. Egri Lukáccsal azonban találkoznia kellett, hiszen az 1565-ben tért vissza Egerbe. Nem tartjuk valószínűnek, hogy eszmei egység lett volna a két lelkész között. Egri Lukács ekkor már nyilván hirdette az unitárius tanokat, Szegedi pedig haláláig megmaradt kálvinistának. Szegedi Gergely nevével azonban nem találkozunk az Egri Lukácsot elítélő 1566-os gönci zsinaton. Vagy nem kívánt tehát részt venni paptársá nyilvános meghurcoltatásán, vagy pedig már betegsége akadályozta ebben.

A polgárság legmerészebbjeire szabott kálvini irányzat elterjedése Egerben nem volt véletlen. Az 1552-es ostrom utáni évtizedekben Eger polgársága gyorsan fejlődött. 1549-ben 226, 1577-ben 275 családfőt írtak össze dézsmálás céljából. Ez alatt a két és fél évtized alatt sok nemes is beköltözött a városba, és 1567-ben Miksa már kénytelen rendeletet hozni, hogy mindazok az Egerben lakó nemesek, akik polgárházban élnek, kötelesek a polgársággal együtt adózni.⁶⁵ 1549 és 1577 között csökkent a városban a zsellérek és pauperek száma, ugyanakkor létszámban megnövekedtek a féltelkesek és gazdagparasztok. Az eddig sem jelentős helyet elfoglaló gabonatermelés 50%-kal csökkent, a szőlő termőterülete pedig 85%-kal növekedett. 1549-ben 6000 köből, 1577-ben pedig 11 100 köből bort szűrtek Eger határában.⁶⁶

Ez az anyagilag megerősödő polgárság mindenképpen szabadulni szeretne a püspökség és káptalan uralma alól. 1549-ben Oláh Miklós püspöksége idején elérték azt, hogy a vár körüli segítségnyújtásuk és munkájuk miatt a király adómentességet adott nekik. Ezt a kiváltságot 1567-ben Miksával 1578-ban pedig Rudolfal is elismertették. A püspöki hatalomtól azonban nem tudtak megszabadulni. 1582-ben az összes egri polgár nevében mindenfajta robot és dézsma elengedéséért folyamodtak az udvarhoz, kérve a királyt, hogy egyben engedélyezze nekik a katonaságnál szokásos zászló és dob használatát.⁶⁷ Ez utóbbi kérésüket teljesítették is, a jobbágyi szolgáltatások azonban továbbra is megmaradtak.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között az egriek a reformációban vallási indítékokon túlmenően a jobbágysorból való menekülés útját is látták. Úgy gondolták ha véglegesen felszámolják a városban a katolikus egyházat, akkor ezzel együtt megszűnik az a jogalap is, amellyel őket jobbágysorban tartják. Az egri polgárok elképzelése azonban nem vált valóra. Igaz ugyan, hogy a protestáns várkapitányok messzemenően támogatták a reformáció terjedését, de a Verancsiccsal kötött 1563-as megállapodás értelmében a püspökség jövedelméből kellett a vár fenntartását biztosítani, s így az egri polgárság felszabadulási törekvéseit ők sem támogatták.

A katolikus egyház befolyása pedig az 1570-es években is tovább csökkent. 1576-ra a káptalan teljesen kiszorul a várból. Tagjai leköltöznek a vár alatti utcába, várbeli épületeiket pedig kaszárnyának rendezik be. 1576-ban Miksa király rendeletileg megszünteti a várszékesegyház működését, arra hivatkozva, hogy az egyházi szertartásokra mindenki bemehet, s így a török könnyen kikémlelheti a várat.⁶⁸ Radéczy István püspök javaslatára a városban lévő Szent Mihály templom lesz a káptalan székesegyháza, ezt hozzák rendbe és itt helyezik el a fontosabb kegyzsereket és iratokat is.⁶⁹

A káptalan azonban itt sem tudta sokáig megvetni lábát. 1580. június 11-én a káptalan tagjai a jászói konvent előtt panaszt tettek az egri polgárságra. Panaszukból kiderül, hogy Úr napját követő szombaton a város lakói „öszveszövetkezvén” a bírák vezetésével rátámadtak a Szent Mihály templomra, s a „fegyveres polgárok, nemesek és katonák” a templomban imádkozó kanonokokat kiutasították, majd a képeket, szobrokat, kereszteket leszedve a sekrestyébe dobálták. A templom kulcsait magukhoz véve, saját prédikátorukat bevitték és prédikációt tartottak. A vallomásokból úgy tűnik ki, ez volt az utolsó katolikus templom Egerben, s nemcsak rövid fellángolás volt az egri polgárok részéről, hanem a káptalannak el is kellett hagyni a várost, mert mint mondták, „... többé se az ország lakosainak hiteles leveleket nem adhatnak ki, se az Istennek az egyház elfoglalása, s nem léte miatt illendően nem szolgálhatván papi kötelességeknek nem tehetnek eleget”.⁷⁰ A polgárság radikalizmusát mutatja, hogy magukat kálvinistáknak vallották, s a templomot azon címen vették birtokukba, hogy afölött patronátusi joga csak az egyházközségnek van.

A vár 1596-os elestével véget ért az egri reformáció is. Bár a török kimondottan nem üldözi a keresztény vallást, a vilajet székhelyén a kereszténység mégsem tud jelentősebb eredményt elérni. Bár egyes adatok azt igazolják, hogy a 91 éves török korszak alatt is volt keresztény gyülekezet a városban, működéséről közelebbit nem tudunk. 1687-ben a város visszafoglalása után az ide települő hajduk képviselik a reformációt, de a püspökség megerősödésével a nem katolikus vallásúaknak el kell hagyni a várost, s így több mint egy évszázadon keresztül protestáns vallású polgárság nincs Egerben.

JEGYZETEK

- [1] Révész Imre: A magyar református egyház története (1520–1608) Debrecen, 1938. 52. l.
- [2] Pataki V. János: A vár. Heves megye műemlékei II. köt. Bp., 1972. 62. l.
- [3] Horváth János: A reformáció jegyében. Bp., 1957. 35. l.
- [4] Horváth i. m. 36. l.
- [5] Pataki V. J. i. m. 62. l.
- [6] Csipes Antal: Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Eger, é. n. 56. l.
- [7] Sörös Pongrác: Verancsics mint pécsi püspök. Magyar Sion, 1898. 263. l.
- [8] Sörös Pongrác: I. m. 264. l.
- [9] Gorové László: Eger városának története. Eger, 1876. 128. l.
- [10] Sörös Pongrác: Verancsics mint pécsi püspök. Magyar Sion, 1898. 275. l.
- [11] Verancsics Antal összes munkái. VIII. köt. 144. l. Pest, 1868.
Ugyanezt leírja Sörös Pongrác: Verancsics és a reformáció. Katolikus Szemle, 1897. 552. l.
- [12] A pápai megerősítést még 1560 elején sem kapta meg. Sörös Pongrác: Verancsics mint pécsi püspök. Magyar Sion, 1898. 279. l.
- [13] Verancsics összes munkái. VIII. köt. 147. l.
- [14] Sörös: Verancsics és a reformáció. Katolikus Szemle, 1897. 552. l. Valamint Verancsics összes munkái. VIII. köt. 144. l.
- [15] Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882. 62. l., valamint Verancsics VIII. köt. 145. l.
- [16] Kiss Áron: I. m. 62. l.
- [17] Sörös Pongrác: Verancsics és a reformáció. Katolikus Szemle, 553. l., valamint Verancsics VIII. köt. 186. l.
- [18] Verancsics VIII. köt. 271. l.
- [19] Verancsics VIII. köt. 199. l.
- [20] Verancsics VIII. köt. 188. l. idézi Kiss Áron is munkája 63. oldalán.
- [21] Révész Imre: A Debrecen-egervölgyi hitvallás és a tridentinum. Bp., 1934. 15. l.
- [22] Verancsics VIII. köt. 293–294. l.
- [23] A jelentésben csak az áll, hogy „folyó hó 24-én késve” érkeztek Egerbe. Verancsics azonban november 15-én Pozsonyban volt, utána pedig János Zsigmond erdélyi fejedelemmel kapcsolatos megbeszélésen vett részt, melynek eredményét november 30-án foglalták írásba. Nem valószínű tehát, hogy a kettő közötti időben Verancsics Egerben lett volna, hogy az itteni zavargások kivizsgálásában részt vegyen.
- [24] Verancsics VIII. köt. 303. l. A vizsgálat lefolytatásáról részletes leírást ad Kiss Áron i. m. 65–67. l.
- [25] Verancsics I. m. 304. l.
- [26] Verancsics VIII. köt. 311. l.
- [27] Verancsics VIII. köt. 309. l.
- [28] Verancsics VIII. köt. 310. l.
- [29] Kiss Áron: „Már készen volt a terjedelmes hitvallás, melyet a fentiek szerint Méliusz Péter és Szegedi Gergely debreceni, s Ceglédi György váradi lelkészek írtak.” I. m. 68. l.
Révész Imre: „Erre a célra kérték el és kapták meg Debrecenből az ott akkor már lényegében készen volt hitvallási munkálatot.” Debrecen-egervölgyi hitvallás, 15. l.
- [30] Horváth: A reformáció jegyében. 281. l.
- [31] Kiss Áron: I. m. 79. l.

- [32] Uo.
- [33] Kiss Áron: I. m. 80. l.
- [34] Uo.
- [35] Kiss Áron teljes terjedelmében közli magyar nyelven. A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882. 83. oldaltól 285. oldalig. A hitvallás részletes tartalmi elemzését adja Révész Imre: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a tridentinum. Bp., 1934.
- [36] Révész: I. m. 19. l.
- [37] Révész: I. m. 33. l.
- [38] Heves megye műemlékei. II. köt. Bp., 1972. 134. l.
- [39] Verancsics összes munkái. IX. köt. Pest, 1870. 30. l.
- [40] Verancsics összes munkái. IX. köt. 29. l.
- [41] Régi magyar költők tára. Bp., 1912. VII. köt. 293–296. l.
- [42] Verancsics IX. köt. 41. l.
- [43] Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. Bp., 1971. 229–230. l.
- [44] Régi magyarországi nyomtatványok 243. l.
- [45] Régi magyarországi nyomtatványok 259. l.
- [46] Régi magyarországi nyomtatványok 410. l.
- [47] Régi magyarországi nyomtatványok 391., 415. l.
- [48] Horváth: A reformáció jegyében 316. l.
- [49] Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891. 60. l. Horváth János szerint viszont Egri Lukács „igen korán (1522) Wittembergben tanult . . .” i. m. 287. l.
- [50] Révész Imre: A magyar református egyház története. 160. l.
- [51] Horváth: A reformáció jegyében 348. l.
- [52] A hitvallást szó szerint közli Kiss Áron a XVI. században tartott zsinatokról szóló könyvében. 438. l.
- [53] Kiss Áron: I. m. 439. l.
- [54] Egri Lukács hittételeinek megcáfolására 1567-ben Szikszón, 1568-ban Kassán tartottak újabb zsinatokat. Egri azonban nem engedett elveiből, így Schwendi Lázár kassai főkapitány 1568-ban elfogatta és több évig Szádváron raboskodott. Horváth: A reformáció jegyében. 287. l.
- [55] Horváth: I. m. 302. l.
- [56] Verancsics IX. köt. 194–195. l.
- [57] Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Bp., 1962. 366. l.
- [58] Bucsay Mihály: Szegedi Gergely debreceni reformátor a kálvini irány úttörője hazánkban. Bp., 1945. 53. l.
- [59] Bucsay: I. m. 78., valamint 81. l.
- [60] Horváth: A reformáció jegyében. 275. l.
- [61] Verancsics IX. köt. 304. l. Az egri káptalan 1569. évi névsorában is szerepel Gregorius Szegedinus. Leskó József: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1908. 180. l.
- [62] Verancsics IX. köt. 306. l.
- [63] Varjas Béla: Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. LXXIV. évf. 130. l.
- [64] Varjas Béla: I. m. 134. l.
- [65] Heves megye műemlékei II. köt. 19. l.
- [66] N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek. Bp., 1960. 109–113., 324–329. l.
- [67] Heves megye műemlékei II. 19. l.
- [68] Borovszky Samu: Heves vármegye monográfiája. Bp., 1909. 549. l.
- [69] Katona István: Historia Critica. XXVI. köt. Buda, 1794. 96. l.
- [70] Leskó József: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger. 1908. 183. l.

IRODALOM

- Bucsay Mihály: Szegedi Gergely debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban. Bp., 1945.
- Csipes Antal: Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Eger, é. n.
- Gorové László: Eger városának története. Eger, 1876.
- Horváth János: A reformáció jegyében. Bp., 1957.
- Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Bp., 1962.
- Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891.

- Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1882.
 N. Kiss István: 16. századi dézsmajegyzékek. Bp., 1960.
 Leskó József: Adatok az egri egyházmegye történelméhez. IV. köt. Eger, 1908.
 Pataki V. János: A vár. Heves megye műemlékei II. köt. Bp., 1972.
 Régi magyar költők tára. Bp., 1912. VII. köt.
 Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. Bp., 1971.
 Révész Imre: A magyar református egyház története (1520–1608). Debrecen, 1938.
 Révész Imre: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a tridentinum. Bp., 1934.
 Sörös Pongrác: Verancsics mint pécsi püspök. Magyar Sion, 1898. évf.
 Sörös Pongrác: Verancsics és a reformáció. Katholikus Szemle, 1897.
 Varjas Béla: Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. LXXIV. évf.
 Verancsics Antal: Összes munkái VIII–IX. köt. Pest, 1868., 1870.

Beiträge zur Reformation in Eger im 16. Jahrhundert

Seit der Herausbildung des ungarischen Christentums ist Eger bischöfliche Stadt und Hochburg des ungarischen Katholizismus. Von einigen vereinzelten Angaben abgesehen ist es bisher noch nicht zum Vorschein gekommen, dass der Protestantismus, ja sogar mehrere Richtungen von dessen im 16. Jahrhundert bedeutende Ergebnisse in der Stadt erreicht hat. Die erste Welle der sich nach der Niederlage bei Mohacs (1526) verbreitenden Reformation erreicht Eger in den Vierzigerjahren. 1542 nimmt Peter Perényi die Stadt ein, verjagt die katholischen Priester und bringt an ihre Stelle lutherische Prediger mit. Zwischen 1548–1552 – in der Zeit der Burghauptmannschaft von Dobo –, wird die Macht der katholischen Kirche wiederhergestellt, aber seit 1553 stehen wieder protestantische Hauptleute an der Spitze der Burg und der Katholizismus wird sowohl geistlich als auch organisatorisch immer mehr und mehr in den Hintergrund gedrängt. Zwischen 1558–1562 versucht noch der Bischof Antal Verancsics seine Macht mit Gewalt wiederherzustellen, aber schliesslich ist er gezwungen, den Kampf aufzugeben und Stadt zu verlassen. Als Ergebnis von diesem Kampf ist das „Glaubensbekenntnis Debrecen–Egertal“ entstanden. In den Fünfziger-Sechzigerjahren wirken in der Stadt solche Bedeutenden Prediger wie Lukács Egri, Bálint Hellopoeus Szikszai und der Liedsverfasser Gergely Szegedi. Auf ihre Wirkung wird die Stadt zu einer kalvinistischen Stadt, sogar die Wirkung des Anabaptismus sind auch nachzuweisen. In der Mitte der Siebsigerjahre wird das Kapitel schon aus der Burg gedrängt und im Juni 1580 entfernt das städtische Bürgertum – auch die letzte katholische Kirche einnehmend – die katholischen Priester aus der Stadt.